ญาณวิทยาในอิสลาม

*อิบราเฮ็ม ณรงค์รักษาเขต**

ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ (Epistemology) ถือเป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาที่เกี่ยวกับทฤษฎีที่ว่าด้วยความรู้ เช่น ศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยที่ทำให้เกิดความรู้ บ่อเกิดแห่งความรู้ ธรรมชาติและขอบเขตของความรู้ ญาณวิทยาดังกล่าวจะแตกต่างกันตามสำนักของปรัชญา เช่น กลุ่มเหตุผลนิยมถือว่าเหตุผลคือที่มาของความรู้ที่แท้จริง แต่กลุ่มประจักษ์นิยมกลับเชื่อว่าประสบการณ์คือที่มาของความรู้ที่แท้จริง ส่วนอิสลามก็มีคำอธิบายเกี่ยวกับญาณวิทยาที่ต่างไปจากสำนักปรัชญากลุ่มอื่นๆ

ทฤษฎีความรู้ตามแนวความคิดของตะวันตก

ธาเลส (Tales 624-548 B.C.)

ธาเลสไม่ได้ตั้งกฎเกณฑ์ทางทฤษฎีความรู้ เขามีทัศนะว่ามนุษย์ไม่สามารถที่จะเข้าถึงความรู้ที่แท้จริง มนุษย์จะบรรลุซึ่งความรู้แตกต่างกัน เพราะมนุษย์จะรับรู้อะไรก็จะขึ้นอยู่กับความเหมาะสมกับธรรมชาติและความต้องการของตนเอง ธาเลสเชื่อว่ามนุษย์จะเป็นเครื่องมือของทุกๆ สิ่ง (บุญมี, 2536)

เฮอร์แรคกลิสตุส (Heraclitus 535-475 B.C.)

เฮอร์แรคกลิสตุสมีทัศนะว่ารากฐานแห่งความรู้อยู่ที่เหตุผลไม่ใช่ประสาทสัมผัส เหตุผลในทัศนะของเขานั้นหมายถึงเหตุผลที่เกี่ยวกับพระเจ้า ซึ่งเป็นคุณลักษณะหนึ่งที่พระเจ้าประทานมา(บุญมี,2536:136) เฮอร์แรคกลิสตุสได้แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างเหตุผลการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ เพราะเขามีทัศนะว่ามนุษย์จะมีชีวิตที่สมบูรณ์ได้นั้นมนุษย์จะต้องมีเหตุผลที่สมบูรณ์

---

* M.Ed. (Islamic Education), International Islamic University, Malaysia.

อริสโตเติล (Aristotle 384 : 322 B.C.)

อริสโตเติล มีทัศนะเกี่ยวกับทฤษฎีความรู้ว่า ความรู้จะต้องเป็นเรื่องสากล (Universal) และเป็นปกติธรรมดา ไม่ใช่เป็นเรื่องเฉพาะและเกิดขึ้นโดยบังเอิญ การได้มาซึ่งความรู้ตามทัศนะของเขานั้นอาศัยแนวทางทางวิทยาศาสตร์และวัตถุที่มองเห็นเป็นสำคัญจะอาศัยการใคร่ครวญของจิตอย่างเดียวไม่เพียงพอ แต่ต้องอาศัยข้อเท็จจริงตามธรรมชาติและตามแนวทางสังคมด้วย

ฟรานซีส เบคอน (Francis Bacon 1561-1626)

เบคอนสนับสนุนกลุ่มประจักษ์นิยม เขามีทัศนะว่าประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสเท่านั้นที่สามารถทำให้เกิดความรู้ และเขายืนยันอีกว่าความรู้ทุกอย่างเกิดจากประสบการณ์และมนุษย์จะรับรู้ได้โดยผ่านประสบการณ์เท่านั้น

เรอเน เดสการ์ตาส (Rene Descateo : 1596-1650)

เดสการ์ตส มีทัศนะว่าความรู้มาจากเหตุผล และเป็นเหตุผลที่มาจากสชาตปัญญา (Innate Idea) ตามทัศนะของเขาอะไรก็ตามที่มนุษย์สามารถใช้สชาตปัญญาที่แจ่มชัดในการรับรู้สิ่งเหล่านั้นก็คือความจริงแท้ ความรู้ในทัศนะของเดสการ์ตสวางอยู่บนพื้นฐานของกิจกรรมและหน้าที่ของจิตโดยได้ มาจากสัญชาตญาณ (intuition) และวิธีอนุมาน (Deduction) (Ali,1994:45)

จอห์น ล็อค (John Locke : 1632-1704)

จอห์น ล็อค เขามีทัศนะเกี่ยวกับทฤษฎีความรู้ว่า ความรู้จะต้องเกิดหลังประสบการณ์และความรู้จะเกิดขึ้นโดยอาศัยการสัมผัส เมื่อมนุษย์ได้สัมผัสก็จะมีความรู้สึกและความรู้สึกจะทำให้มนุษย์นั้นคิด และความคิดนี้คือแหล่งกำเนิดแห่งความรู้ หากปราศจากการสัมผัสมนุษย์ก็จะไม่คิด เพราะจิตโดยธรรมชาติจะมีสภาพอยู่เฉยๆ (Passive)(บุญมี, 2536)

อิมมานูเอล ค้านท์ (Immanuel Kant : 1724-1804)

อิมมานูเอล ค้านท์ เขาเป็นผู้ที่ประณีประนอมความคิดที่ขัดแย้งระหว่างกลุ่มจิตนิยมและวัตถุนิยม กลุ่มจิตนิยมได้ให้ความสำคัญต่อจิตเพราะกลุ่มนี้ถือว่าจิตคือแหล่งของความรู้ ในขณะที่กลุ่มวัตถุนิยมมีทัศนะว่าความรู้นั้นเกิดขึ้นจากประสาทสัมผัสของมนุษย์ ค้านท์ถือว่าทั้งจิตและประสาทสัมผัสของมนุษย์คือแหล่งกำเนิดแห่งความรู้ โดยความรู้นั้นจะเกิดขึ้นโดยอาศัยวิธีการผสมผสานระหว่างประสบการณ์และเหตุผล ค้านท์ได้เสนอว่าความรู้นั้นมีอยู่สองประเภท คือ

(1) Priori คือ ความรู้ที่เป็นนามธรรม อิสระจากมวลประสบการณ์ แต่มีความสำคัญกว่าประสบการณ์

(2) Posteriori หมายถึง ความรู้ที่ได้มาจากประสบการณ์ (Ali,1994)

ทฤษฎีความรู้ในทัศนะอิสลาม

ความสำคัญของความรู้

อิสลามเป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญกับความรู้เป็นอย่างมาก อิสลามไม่เพียงแต่จะสอนให้มนุษย์มีความรักต่อความรู้ แต่อิสลามยังเรียกร้องให้ทุกคนแสวงหาความรู้ ไม่ว่าเขาจะอยู่ที่ใด จะอยู่ในยามที่คับขันหรืออยู่ในภาวะศึกสงครามก็ตาม เพราะความรู้นั้นเป็นพื้นฐานของการพัฒนามนุษย์ เป็นกุญแจของความเจริญทางวัฒนธรรมและอารยธรรม ความรู้มีความสำคัญในทุกขั้นตอนของการมีอยู่ของมนุษย์ ความรู้เท่านั้นที่จะทำให้มนุษย์รู้จักตัวเอง รู้จักจักรวาล และรู้จักผู้อภิบาลผู้ทรงสร้าง อายะฮแรกที่ถูกประทานลงมายังมุฮัมมัด (ขอความสันติจงมีแด่ท่าน) นั้นเป็นอายะฮที่เกี่ยวกับความรู้(96:1-5) เพราะพระองค์อัลลอฮทรงรู้ว่ามนุษย์ที่มีความรู้เท่านั้นที่สามารถจะแยกแยะระหว่างความดีและความชั่วได้

อิสลามได้ตระหนักถึงความรู้ และไม่คำนึงว่าความรู้นั้นจะเป็นความรู้ทางโลกหรือทางธรรมและไม่คำนึงว่าความรู้นั้นจะมาจากผู้ใด เพราะความรู้ในอิสลามนั้นเป็นความรู้ที่บูรณาการ ดังที่อัลกินดีได้กล่าวว่าความรู้ในอิสลามจะครอบคลุมความรู้ทั้งทางธรรมและทางโลก โดยไม่คำนึงว่าความรู้นั้นจะได้มาจากประสบการณ์ สันชาติญาณ หรือเหตุผล แต่ต้องมีเงื่อนไขว่าความรู้ทั้งหมดนั้นจะต้องไม่ขัดแย้งกับวะหยูที่พระองค์อัลลอฮทรงประทานมา ใน

อิสลามความรู้ที่ไม่ขัดแย้งกับวะฮี ความรู้นั้นย่อมจะถือว่าเป็นความรู้ของอิสลาม ด้วยเหตุผลดังกล่าวอิสลาม จึงเน้นถึงการแสวงหาความรู้จากผู้รู้ไม่ว่าเขาเหล่านั้นจะเป็นใครก็ตามดังอายะฮ

ความว่า : *ดังนั้นเจ้าจงสอบถามผู้ที่มีความรู้เถิด หากแม้นพวกเจ้าไม่รู้ (16 : 43)*

ทำไมเราต้องถามผู้ที่รู้ คำตอบของคำถามนี้ได้ปรากฏในอายะฮ์

ความว่า : *จงประกาศเถิดบรรดาผู้รู้กับผู้ไม่รู้นั้นจะเทียมกันหรือ อันที่จริงบรรดาผู้มีวิจารณญาณทั้งหลายย่อมสำนึกแน่ (39 : 9)*

ความรู้นั้นเป็นสิ่งที่สำคัญที่มนุษย์จะต้องแสวงหาและผู้รู้จะต้องถ่ายทอดความรู้ที่ตนมี ไม่ว่าเขาเหล่านั้นจะอยู่ในภาวะใดก็ตาม หรือจะอยู่ในภาวะสงคราม ดังอายะฮ

ความว่า : *บรรดาศรัทธาชนทั้งหลายไม่บังควรที่จะออก (ไปสู่สมรภูมิรบ) พร้อมกันทั้งหมด ดังนั้นไฉนเล่าจึงไม่ให้แต่ละกลุ่มย่อยจากพวกเขาทั้งหมด ออกไป (สมรภูมิ) เพื่อ (พวกที่เหลือ) จะได้ศึกษาให้เข้าใจในศาสนาและเพื่อพวกนี้จะได้ชี้แจงแก่พวกพ้องของเขา (ที่ออกไปในสมรภูมิ) เมื่อพวกเขากลับมายังพวกตน เพื่อพวกเขาจะได้สังวรตน (ในบทบัญญัติของอัลลอฮ)* (9 : 122)

ทำไมอิสลามจึงให้ความสำคัญกับความรู้ อิสลามให้ความสำคัญกับความรู้ เพราะความรู้เท่านั้นที่จะทำให้มนุษย์บรรลุถึงความสำเร็จได้ ไม่ว่าจะเป็นความสำเร็จในโลกนี้หรือโลกหน้า ดังวัจนะของศาสดาว่า

ความว่า : *ใครก็ตามที่ประสงค์ (ความสำเร็จในกิจการของ) โลก (นี้) เขาจงปฏิบัติมันด้วยความรู้ และใครก็ตามที่ต้องการ (ความสำเร็จใน) โลกหน้า เขาจงปฏิบัติมันด้วยความรู้ และใครก็ตามที่ต้องการทั้งสองด้วยกัน เขาจงปฏิบัติด้วยความรู้*

เนื่องจากการได้มาซึ่งความรู้ ถือเป็นสิ่งที่ประเสริฐยิ่ง ท่านศาสดามุฮัมหมัดผู้ซึ่งเป็นที่รักของอัลลอฮและเป็นแบบอย่างแห่งมนุษยชาติจึงขอให้พระองค์อัลลอฮทรงเพิ่มพูนความรู้ให้กับท่าน ดังอายะฮ

ความว่า : *และเจ้าจงวิงวอนต่อพระองค์เถิดว่า โอ้องค์อภิบาลโปรดเพิ่มพูนความรู้แก่ข้าพเจ้าเถิด* (20 : 114)

เรื่องราวของท่านนบีมูซากับท่านนบีคอยฎิรก็เป็นอีกเรื่องราวหนึ่งที่แสดงถึงความสำคัญของการแสวงหาความรู้ ทำไมนบีมูซาจึงประสงค์ที่จะแสวงหาความรู้จากนบีคอยฎิร ทั้งๆ ที่ท่านเองก็เป็นศาสดา สิ่งนี้เกิดขึ้นเพราะท่านตระหนักถึงความสำคัญของความรู้

การแสวงหาความรู้เป็นสิ่งที่ประเสริฐยิ่งสำหรับมวลมนุษย์ และถือเป็นหน้าที่ของมวลมนุษย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เป็นมุสลิม พวกเขาเหล่านั้นจะต้องศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับศาสนาของตน เพราะศาสนาคือวิถีแห่งการดำเนินชีวิต เกี่ยวกับเรื่องนี้พระองค์อัลลอฮตรัสว่า

ความว่า : *และบรรดาศรัทธาชนทั้งหลายไม่บังคับควรที่จะออก (ไปสู่สมรภูมิรบ) พร้อมกันทั้งหมด ดังนั้นไฉนเล่าจึงไม่ให้แต่ละกลุ่มย่อยจากพวกเขาทั้งหมดออกไป (สมรภูมิ) เพื่อ (พวกที่เหลือ) จะได้ศึกษาให้เข้าใจในศาสนา และเพื่อพวกนี้จะได้ชี้แจงแก่พวกพ้องของเขา (ที่ออกไปสมรภูมิ) เมื่อพวกเขากลับมายังพวกตน เพื่อพวกเขาจะได้สังวรตน (ในบทบัญญัติของอัลลอฮ)* (9 : 122)

การแสวงหาความรู้ด้วยความบริสุทธิ์ใจไม่เพียงแต่จะทำให้ผู้ที่แสวงหาได้กลายเป็นผู้รู้ แต่ยังถือเป็นผลบุญสำหรับผู้ที่แสวงหา ดังที่ท่านศาสดา (ขอความสันติและความจำเริญจงมีแด่ท่าน) กล่าวความว่า

"ผู้ใดที่ออกไปเพื่อแสวงหาความรู้ ดังนั้นเขาผู้นั้นอยู่ในหนทางของอัลลอฮจนกระทั่งเขาได้กลับ (ยังบ้านของเขา)" บันทึกโดยติรมีซีย์

ความประเสริฐของผู้ที่ได้รับความรู้

ความจริงมนุษย์มีชาติกำเนิดที่ต่ำต้อย ท่านอาดัมซึ่งถือเป็นมนุษย์คนแรกนั้นมีธาตุกำเนิดมาจากดิน ดังอายะฮ

ความว่า : *ขอยืนยันแท้จริง เราได้บันดาลมนุษย์มาจากธาตุเดิมที่มาจากดิน* (23 : 12)

แม้ท่านอาดัมจะมีธาตุกำเนิดที่ต่ำต้อย แต่บรรดามลาอิกะฮได้รับการบัญชาให้น้อมคารวะต่อท่านอาดัม ดังปรากฏในอัลกุรอานว่า

ความว่า : *ดังนั้นพวกเหล่านั้นก็ก้มกราบยกเว้นแต่อิบลีส* (2 : 34)

เพราะเหตุใดบรรดามลาอิกะฮต้องก้มกราบต่อท่านอาดัมทั้งๆ ที่ท่านอาดัมมีธาตุกำเนิดที่ต่ำต้อย หนึ่งในบรรดาเหตุผลดังกล่าวคือความรู้ เพราะหลังจากที่พระองค์อัลลอฮทรงสร้างอาดัมและทรงเป่าวิญญาณเข้าไปในร่างของท่าน พระองค์อัลลอฮก็ทรงสอนถึงชื่อของสิ่งต่างๆ ให้แก่ท่านดังปรากฏในอายะฮ์

ความว่า : *"และพระองค์ทรงสอนอาดัมให้รู้บรรดาชื่อทั้งหมด (ของสรรพสิ่งทั้งหลาย) หลังจากนั้นทรงเสนอสิ่งเหล่านั้นแก่เหล่ามลาอิกะฮและตรัสว่า พวกเจ้าจงแจ้งข้าเถิด ถึงบรรดาชื่อของสิ่งเหล่านี้ หากพวกเจ้าเป็นผู้สัจจริง"* (2 : 31)

หลังจากพระองค์อัลลอฮทรงสอนชื่อของสิ่งต่างๆ ให้กับท่านอาดัมแล้ว อัลลอฮก็ทรงเรียกบรรดามลาอิกะฮ และทรงถามว่าสิ่งนี้คืออะไร บรรดามาลาอิกะฮตอบไม่ได้ เพราะความรู้ที่พวกตนมีนั้นจำกัด ในทางตรงกันข้าม สิ่งที่บรรดามลาอิกะฮตอบไม่ได้ท่านอาดัมกลับตอบได้ จากนั้นพระองค์อัลลอฮจึงทรงบัญชาให้บรรดามลาอิกะฮซุญูด (ก้มกราบ) ต่ออาดัม และบรรดามลาอิกะฮก็ได้ปฏิบัติตาม ยกเว้นอิบลิซดังปรากฏในอายะฮ

ความว่า : *และเมื่อเราได้ตรัสแก่มวลมลาอิกะฮว่า พวกเจ้าจงน้อมคารวะต่ออาดัมเถิด พลันพวกเหล่านั้นก็น้อมคารวะ (โดยดุษณียภาพ) ยกเว้นอิบลีซ (เพียงผู้เดียว) เขาขัดขืนและทรนงตน และเขาเป็นผู้หนึ่งในกลุ่มผู้เณรคุณ*

เหตุผลที่บรรดามลาอิกะฮก้มซูญูดต่อท่านอาดัมนั้นไม่ใช่เพราะธาตุกำเนิดของท่านแต่เป็นเพราะความรู้ที่พระองค์ทรงสอนให้กับท่านคำว่า (اسماء كلها) ที่พระองค์ทรงสอนให้แก่ท่านอาดัมนั้น นักอรรถาธิบายกรุอานและนักคิดมุสลิมมีทัศนะที่ต่างกันดังนี้

ทัศนะที่หนึ่ง (اسماء كلها) หมายถึง ชื่อของสิ่งต่างๆ ที่มนุษย์คุ้นเคย เช่น มนุษย์ สัตว์ โลก ภูเขา เป็นต้น ทัศนะนี้เป็นของอิบนุ อับบาซ และเกาะตะดะฮ (Tabari,1987:229)

ทัศนะที่สอง (اسماء كلها) หมายถึง ชื่อของมลาอิกะฮทั้งหมด ทัศนะนี้เป็นทัศนะของอัล-รอบีอ(Tabari,1987:229)

ทัศนะที่สาม หมายถึง ชื่อทั้งหมดของลูกหลานอาดัม ทัศนะนี้เป็นทัศนะของอิบนุ สัยด ฮ.ศ.660

ทัศนะที่สี่ ซึ่งเป็นทัศนะของอัล-เฏาะบะรี ท่านมีทัศนะว่า (اسماء كلها) หมายถึงชื่อของลูกหลานอาดัมและชื่อของมลาอีกะฮ์ ไม่ใช่ชื่อของมัคลูคอื่น อัล-เฏาะบะรีมีทัศนะเช่นนี้เพราะในอายะฮ์ดังกล่าว อัลลอฮตรัสว่า (عرضهم) คำว่า (هم) นั้นเป็นคำสรรพนามที่ใช้แทนมนุษย์และมลาอีกะฮมากกว่าจะแทนสัตว์สิ่งของ(Tabari,1987) อย่างไรก็ตามนักอรรถาธิบายอัล กุรอานบางกลุ่มกล่าวว่าคำสรรพนามที่แทนสิ่งหลายๆ ชนิดซึ่งรวมถึงมนุษย์ด้วยบางครั้งก็จะใช้คำว่า (هم) ดังปรากฏในอายะฮ

ความว่า : *และอัลลอฮทรงบันดาลสัตว์ทุกตัวมาจากน้ำ ซึ่งบางชนิดจากพวกมันเป็นสัตว์ที่เลื้อยไปบนท้องของมัน (เช่น งู) และบางชนิดเป็นสัตว์ที่เดินบนขาสองข้าง และบางชนิดเป็นสัตว์ที่เดินบนสี่ขา* (24 : 45)

ความรู้นั้นไม่เพียงแต่จะยกระดับของท่านอาดัม แต่ความรู้จะยกระดับมนุษย์ทุกคนดังที่พระองค์อัลลอฮตรัสว่า

ความว่า : *แน่นอนอัลลอฮทรงยกย่องบรรดาผู้ศรัทธาจากพวกเจ้าและบรรดาผู้ได้รับความรู้หลายฐานันดร* (58 : 11)

นอกจากความรู้จะยกระดับของมนุษย์แล้ว ความรู้เท่านั้นที่จะทำให้มนุษย์เกรงกลัวต่อผู้อภิบาล และเป็นผู้สืบทอดมรดกของท่านศาสดา (ขอความสันติจงมีแด่ทาน) ที่แท้จริง อัลกุรอานและได้กล่าวถึงสิ่งเหล่านี้ว่า

ความว่า : *แท้จริงผู้ที่เกรงกลัวต่ออัลลอฮในบรรดาบ่าวของพระองค์คือบรรดาอุละมาอ (บรรดาผู้รู้)* (35 : 28)

และวัจนะของท่านศาสดา (ขอความสันติจงมีแด่ท่าน)

ความว่า : *บรรดาอุละมะอ (ผู้รู้) คือ ผู้สืบทอดมรดกของบรรดาศาสดา*

(รายงานโดยอิบนุ มาญะฮ)

มนุษย์ทุกคนมีชาติกำเนิดที่ต่ำต้อย ไม่ว่าจะมีธาตุกำเนิดมาจากดินดังเช่น ท่านอาดัมหรือเกิดจากสเปริม์เหมือนกับพวกเราทุกคน หากมนุษย์ไร้ซึ่งความรู้เขาย่อมจะเป็นผู้ที่ต่ำต้อย ในทางกลับกันหากเขามีความรู้ เขาจะเป็นผู้ที่สูงส่ง อิบนุ มัซอูดกล่าวว่า บุคคลซึ่งได้รับความรู้นั้นสูงส่งยิ่งกว่าผู้ที่มีศรัทธาแต่ไม่ได้รับความรู้(Abdullah,1982)

การมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ การแสดงพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์ล้วนได้รับอิทธิพลจากความรู้ อารยธรรมของมนุษย์แต่ละยุคแต่ละสมัยล้วนขึ้นอยู่กับความรู้ของพวกเขาเหล่านั้น และความรู้นั้นไม่เพียงแต่จะมีความสำคัญต่อบรรดามุสลิม แต่ความรู้นั้นจะมีความสำคัญต่อมนุษย์ทุกเผ่าพันธ์ ทุกชนชาติศาสนา

บ่อเกิดและประเภทของความรู้ในอิสลาม

คำในภาษาอาหรับที่หมายถึงความรู้นั้นมีหลายคำด้วยกัน เช่น คำว่า ชุอุร (شعور) มะอริฟะฮ (معرفة) และอิลม (علم) แต่คำทั้งสามนี้จะนำไปใช้ในลักษณะที่ต่างกัน

คำว่า ชุอูร (شعور) มาจากรากศัพท์เดิมว่า ชะอะเราะ (شعر) ซึ่งหมายถึง มีความรู้ ตระหนัก สังเกตฯ (Cowan,1976) ส่วนคำว่าชุอูร (شعور) นั้น หมายถึง ความรู้ความตระหนัก ความรู้สึก ความสำนึกฯ แม้ว่าชุอูรจะหมายถึงความรู้ แต่คำนี้ไม่สามารถที่จะแสดงถึงความรู้ของอัลลอฮได้ เพราะชูอูรคือความรู้ที่ได้มาโดยผ่านประสาทสัมผัส (Encyclopedia of Islam,1927 :469)

คำว่า มะอริฟะฮ (معرفة) มีรากศัทพ์เดิมมาจากคำว่า อะเราะฟะ (عرف) หมายถึง รู้ ตระหนัก คุ้นเคยฯ(Cowan,1976:605) คำว่า มะอริฟะฮฺ หมายถึง ความรู้ ความตระหนัก ความคิดฯ(Cowan,1976:607)ใน Encyclopedia of Islam (1927:469) ได้อธิบายคำมะอฺริฟะฮฺว่าหมายถึง ความรู้ที่ได้มาโดยผ่านประสบการณ์และการใคร่ครวญ

คำว่า อิลมฺ (علم) มาจากรากศัพท์เดิมว่า อะลิมะ (علم) ซึ่งหมายถึง รู้ มีความรู้คุ้นเคยฯ(Cowan,1976:635) ในหนังสือลีซาน อัล อาหรับ (لسان العرب) (Lisanal Arab,1955:52,416-417) ได้ให้ความหมายของคำนี้ว่า

1. อิลม เป็นคำที่อ้างถึงคุณลักษณะของอัลลอฮผู้ทรงรอบรู้
2. อิลม เป็นคำที่ตรงกันข้ามกับคำว่า อัล-ญัฮล (الجهل)
3. อิลม หมายถึง รู้
4. อิลม หมายถึง เครื่องหมายหรือลักษณะ

โรเซนทอน (Rosenthal,1992:51-67) ได้ให้ความหมายของคำ "อิลม" ว่าหมายถึง กระบวน การเรียนรู้ กระบวนการซึ่งการได้มาและแสวงหา (ความรู้) ความเชื่อ ทัศนะ พฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับการกระทำและผลของการหยั่งรู้ เป็นต้น

จากความหมายของคำต่างๆ ข้างต้น บางคนมีทัศนะว่าคำ "มะอริฟะฮ" และ "อิลม" สามารถใช้แทนกันได้ แต่ความจริงคำทั้งสองนี้มีความแตกต่างกัน คำว่า มะอริฟะฮ ซึ่งมีรากศัพท์เดิมมาจากคำว่า อะเราะฟะ (عرف) คำนี้จะปรากฏในอัลกุรอานในรูปของคำกริยาที่เป็นปัจจุบันกาล และอดีตกาล แต่คำว่า มะอริฟะฮและคำว่าอารีฟจะไม่ปรากฏในกุรอาน อับดุลลอฮ (Abdullah,1982:84) กล่าวว่า คำว่า อาลิมปรากฏในอัลกุรอาน มากกว่าคำว่าอะเราะฟะ โดยคำอาลิมปรากฏในกุรอาน 750 ครั้ง ในขณะที่คำว่าอะเราะฟะปรากฏในกุรอานเพียง 27 ครั้ง และคำอะเราะฟะที่ปรากฏในอัล กุรอานนั้นไม่ได้มีความเกี่ยวพันกับความรู้ของอัลลอฮ แต่คำนี้กลับเกี่ยวข้องกับความรู้ของมลาอิกะฮและความรู้ของมนุษย์ ความแตกต่างระหว่างคำว่าอิลมและมะอริฟะฮคือคำว่ามะอริฟะฮมีความหมายที่แคบ เพราะคำนี้หมายถึงความรู้ของมนุษย์ ไม่สามารถที่จะนำไปใช้เพื่อแสดงถึงความรู้ของอัลลอฮ แต่คำว่าอิลมนั้นมีความหมายที่กว้างและครอบคลุม สามารถที่จะแสดงถึงความรู้ของมลาอิกะฮและอัลลอฮดังปรากฏในอายะฮ

ความว่า : *พวกเขาทูลตอบว่า มหาบพิตรแห่งพระองค์ เราไม่มีความรู้ (ในชื่อเหล่านั้นเลย) ยกเว้นสิ่งที่พระองค์ได้ทรงสอนเราให้รู้ไว้เท่านั้น แท้จริงพระองค์ทรงรอบรู้ยิ่ง อีกทั้งทรงปรีชาญาณนัก* (2 : 2)

ส่วนในกรณีที่จะแสดงถึงความรู้ของมนุษย์ เราสามารถที่จะใช้ทั้งคำว่าอิลมและมะอริฟะฮ

คำที่มีความหมายที่ตรงข้ามกับคำว่าอิลม มะอริฟะฮ และซุอูร คือคำว่า ญัฮล (جهل) คำว่า ญัฮลเรามักจะหมายถึงผู้ที่ไม่มีความรู้ หรือหมายถึงประชาชาติก่อนการกำเนิดท่านศาสดามุฮำมัด (ขอความสันติจงมีแด่ท่าน) เพราะพวกเขามีชีวิตอยู่โดยปราศจากศาสดาและไม่มีคัมภีร์ชี้นำ แต่ความจริงคำว่าญัฮลหรือญาฮิลียะฮ์นั้น มาจากรากศัพท์เดิมว่าญะฮะ

ละ (جهل) ซึ่งหมายถึง โง่เขลา, ไม่รู้ ไร้เหตุผล ประพฤติอย่างโง่เขลา (Cowan,1976) ในอิสลามคำว่า ญัฮลหรือญาฮีลียะฮ์นั้นมีความหมายที่กว้าง เพราะคำนี้หมายถึง

1. ปราศจากความรู้
2. มีความเชื่อที่ผิด
3. ปฏิบัติในสิ่งที่ผิด (Wan Daud,1994:132)

จากความหมายข้างต้น อุมัร บิน ฮิชาม ซึ่งชาวมุชริกกุรอยช ขนานนามว่า อาบูฮากิม (บิดาแห่งความปราดเปรื่อง) แต่มุสลิมกลับเรียกเขาว่าอบูญัฮล (บิดาแห่งความอวิชา) หากคำว่าญัฮลนั้นหมายถึงปราศจากความรู้แน่นอนอุมัรอิบนุฮิชามจะไม่ได้รับการขนานนามว่าอบู ญัฮล เพราะเขาเป็นผู้ที่มีความรู้ แต่ด้วยความเชื่อและการกระทำที่ผิดเขาจึงถูกขนานนามดังกล่าว

นอกจากคำว่าญัฮล ยังมีอีกหลายคำที่มีความหมายที่ตรงกันข้ามกับความรู้ ซึ่งคำต่างๆ เหล่านั้นได้รับการกล่าวไว้ในอัล กุรอาน เช่น ชุบฮะฮ (شبهة) ชักกฺ (شك) รอยบฺ (ريب) ซอนน์ (ظن) นิซยาน (نسيان) บาฏิล (باطل) สุลุมาต (ظلمات) เป็นต้น

ชุบฮะฮ (شبهة)

ชุบฮะฮ หมายถึง คล้ายคลึงกัน ดูแล้วเหมือนกันแต่ความจริงต่างกัน ในที่นี้หมายถึงความคล้ายคลึง ซึ่งเราไม่สามารถที่จะแยกแยะสิ่งเหล่านั้นได้ ตัวอย่างเช่น มีมุสลิมคนหนึ่งแต่งกายเสมือนผู้ปฏิเสธและเขาผู้นั้นก็อยู่ท่ามกลางผู้ปฏิเสธ เมื่อเราเห็นแล้วเราไม่สามารถที่จะตอบได้ว่าคนใดเป็นมุสลิม เพราะการแต่งกายของเขาคล้ายคลึงกับผู้ปฏิเสธ คล้ายคลึงกันนี้หมายถึงชุบฮะฮ คำว่า ชุบฮะฮนี้จะครอบคลุมพฤติกรรมของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นการแต่งกาย การกระทำ การคิด หากเป็นชุบ ฮะฮในเรื่องของศาสนาสิ่งนั้นก็จะเป็นที่ต้องห้าม ดังวัจนะของท่านศาสดา (ขอความสันติจงมีแด่ท่าน) ว่า

ความว่า : *ใครก็ตาม (ที่ปฏิบัติ) คล้ายคลึงกับชนกลุ่มใด ดังนั้นเขา (จะอยู่) ในบรรดาพวกนั้น (รายงานโดยมุสลิม)*

คำว่า ชุบฮะฮได้ปรากฏในกุรอานหลายอายะฮด้วยกัน เช่น

ความว่า : *และผลไสตูนและทับทิมมีทั้งที่ลักษณะคล้ายคลึงกัน (ได้แก่สีและใย) และไม่คล้ายคลึงกัน (ได้แก่รสของมัน)* (6 : 141)

และในโองการที่ 14

ความว่า : *แต่ว่าเขา (ผู้ตาย) ถูกจำแลงกายให้เหมือน (นบีอีซา)* (4 : 157)

ซุบฮะฮนี้จะเป็นอุปสรรคที่จะทำให้มนุษย์ไม่บรรลุซึ่งความรู้ เพราะซุบฮะฮจะทำให้มนุษย์นั้นเกิดความคลุมเครือในความรู้ที่ตนมีอยู่

ชักกฺ (شك)

ชักกฺ หมายถึง ความสงสัยซึ่งมีความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า ยะกีน (يقين) ซึ่งหมายถึง มั่นใจ (Edrus,1993:29) คำว่า ชักกฺนี้ก็ได้รับการกล่าวไว้ในอัลกุรอาน ดังเช่น

ความว่า : *และแท้จริงพวกเรายังสงสัย (ชักกฺ) เป็นยิ่งนักในสิ่งที่ท่านเรียกร้องพวกเรา (ให้หันไป) สู่สิ่งนั้น (นั้นคือการศรัทธาในอัลลอฮองค์เดียว)* (11 : 62)

ความสงสัย (ชักกฺ) เป็นอีกอุปสรรคหนึ่งที่ทำให้มนุษย์ไม่สามารถบรรลุซึ่งความรู้ และความจริง เมื่อมนุษย์มีความรู้ในขณะที่ตนมีความสงสัย (ชักกฺ) ต่อความรู้ที่ตนมี ชักกฺเหล่านั้นสามารถที่จะทำลายความรู้ที่ตนมีอยู่ได้

รอยบฺ (ريب)

อัล เอดรุซได้เขียนไว้ในหนังสือของเขา Islamic Epistemology (ญาณวิทยาอิสลาม) ว่ารอยบฺนั้นมิได้หมายถึงความสงสัย มิได้หมายถึงความไม่แน่นอน และมิได้หมายถึงความคลุมเครือ แต่คำนี้เป็นคำเฉพาะและมีลักษณะเฉพาะที่มีผลทางลบต่อความรู้ รอยบฺนี้จะเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์เกิดความสงสัยคลุมเครือและขาดความมั่นใจ อัลเอดรุซในหนังสือเดียวกันได้ให้ความหมายของคำนี้ว่า fantasy ซึ่งข้าพเจ้าหมายถึงความเฟ้อฝัน อัลกรุอานได้กล่าวถึงคำนี้ว่า

ความว่า : *โอ้องค์อภิบายของเรา ! แท้จริงพระองค์ทรงรวมมนุษย์ไว้ในวันหนึ่งซึ่งไม่มีข้อคลางแคลง (รอยบฺ) ในนั้นเลย (นั้นคือวันอะคีเราะฮ ซึ่งต้องอุบัติขึ้นอย่างแน่นอน)* (3 : 9)

และอายะฮ

ความว่า : *พระองค์จักทรงรวบรวมพวกเจ้าทั้งหลายสู่วันชาติหน้า โดยไม่มีข้อคลางแคลง (รอยบุ) ใด ๆ ในนั้นเลย* ....(6 : 9)

ซอนน์ (ظن)

ซอนน์ หมายถึง การเดา การเดาเป็นอีกลักษณะหนึ่งที่ทำให้มนุษย์ไม่สามารถบรรลุซึ่งความรู้ โดยสัญชาตญาณเมื่อมนุษย์ขาดความรู้มนุษย์ก็จะเริ่มเดา ชาวมุชริกมักกะฮเดาว่าคำซอนน์ที่ท่านศาสดา(ขอความสันติจงมีแด่ท่าน)ได้นำมานั้นไม่เป็นสัจธรรม วะลีด บิน มุฆีเราะฮก็เดาว่าอัลกรุอานที่ท่านศาสดา(ขอความสันติจงมีแด่ท่าน)อ่านนั้นไม่ใช่พระดำรัสของอัลลอฮ แต่เป็นสิ่งที่มุฮัมหมัดอุตริขึ้นมาเอง การเดาที่ไม่มีหลักฐานเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะมนุษย์ไม่มีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ คำว่าซอนน์ได้ปรากฏในอัลกรุอานว่า

ความว่า : *...เราไม่รู้หรอกว่าอะไรคือการอวสานโลกเราไม่เคยคิดอะไรนอกจากถือเป็นเรื่องคาดคิดขึ้น(ซอนน์)* (45 : 32)

นิสยาน (نسيان)

นิสยาน หมายถึง ความหลงลืม ความหลงลืมจะมีผลทางลบต่อความรู้ (อิลม) เมื่อมนุษย์เริ่มหลงลืม ความรู้ก็จะเริ่มเลือนหายไปจากตัวเขา ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ มนุษย์เกิดมาปราศจากความรู้ ต่อมาเริ่มเรียนรู้และบรรลุซึ่งความรู้บางอย่าง หลังจากนั้นเมื่อพวกเขาเริ่มแก่ลง พวกเขาก็เริ่มหลงลืม ความรู้ที่เคยมีจะเลือนหายไปจากตัวเองทีละน้อย จนในที่สุดบางคนก็กลับสู่สภาพเหมือนทารกที่แรกเกิด อัลกรุอานได้กล่าวถึงคำนิสยานว่า

ความว่า : *และใครเล่าที่จะฉ้อฉลยิ่งไปกว่าบุคคลที่ถูกนำบรรดาโองการแห่งองค์อภิบาลของเขามาเตือนแต่แล้วเขากลับหันหลังให้ (อย่างไม่ใยดี) ต่อโองการนั้น ๆ และเขาได้ลืมสิ่งที่เขาได้ปฏิบัติด้วยมือของพวกเขาเองเสียแล้ว* (18 : 57)

อีกอายะฮคือ

ความว่า : *ขอยืนยัน แท้จริงเราได้ให้สัญญาแก่อาดัมแต่ก่อนแล้ว(ในเรื่องเกี่ยวกับการห้ามเข้าใกล้ต้นไม้ต้นหนึ่งในสวรรค์) แต่เขาลืม (สัญญานั้น)* (20:115)

ประเภทของความรู้ในอิสลาม

ความรู้แบ่งออกเป็นสองประเภทคือ :

1. ความรู้ที่ได้จากการประทาน (Perenial Knowledge) ได้แก่ วะหยู ความรู้ประเภทนี้เป็นความรู้ที่แท้จริง และเป็นความรู้ที่มีสถานภาพที่สูงที่สุด ความรู้ใด ๆ ที่ขัดแย้งกับความรู้ประเภทนี้จะถือว่าโมฆะและเป็นเท็จ ผู้ที่จะได้รับความรู้ประเภทนี้คือบรรดาเราะสูลและอัมบิยาอฺ (บรรดานบี)

2. ความรู้ที่ได้จากการแสวงหา (Acquired Knowledge) เช่น ความรู้ที่ได้มาจากประสาทสัมผัส ความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ ความรู้ที่ได้จากการทดลอง ความรู้ประเภทนี้เราต้องแสวงหา ดังนั้นมนุษย์จะมีความรู้ประเภทนี้ต่างกัน และขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย เช่น ความเพียรพยายาม สมรรถภาพทางสติปัญญา เป็นต้น

สาเหตุที่เราต้องแสวงหาความรู้เพราะมนุษย์เกิดมาปราศจากความรู้ หรืออาจจะมีบ้างแต่ก็น้อยมาก พระองค์อัลลอฮตรัสว่า

ความว่า : *และอัลลอฮทรงบันดาลให้พวกเจ้าคลอดออกจากท้องมารดาของพวกเจ้าโดยพวกเจ้าไม่รู้สิ่งใดเลย* ....(16 : 78)

หลังจากนั้นมนุษย์จะเริ่มเรียนรู้และได้มาซึ่งความรู้ต่าง ๆ แต่เมื่อมนุษย์เริ่มแก่ชราลงความรู้ที่เขาเคยมีก็จะเริ่มเลือนหาย และมนุษย์ก็จะกลับสู่สภาพดังเช่นทารกซึ่งแทบจะไม่มีความรู้ใดๆ เลย พระองค์อัลลอฮตรัสเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

ความว่า : *และผู้ใดที่เราให้เขาอายุยืนนาน เราก็จะทำให้เขาย้อนหลังกลับในกำเนิด (โดยให้อ่อนแอและไร้เดียงสาเหมือนครั้งเป็นเด็ก ๆ) แล้วไฉนพวกเขาจึงไม่ใช่ปัญญาตรอง* (36 : 68)

มีความรู้อีกประเภทที่อยู่ระหว่างการประทานและแสวงหาความรู้ดังกล่าวได้แก่อิลฮาม นักปรัชญาบางท่านมีทัศนะว่า ความรู้ประเภทนี้เป็นความรู้ที่ได้จากการประทาน แต่บาง

ท่านมีทัศนะว่าความรู้ประเภทนี้ต้องใช้ความเพียรพยายาม เป็นการทำตัวเองให้ใกล้ชิดกับพระองค์

การจำแนกศาสตร์ในทัศนะของปราชญ์มุสลิม

อัลกินดี (الكندي) ได้จำแนกศาสตร์ต่าง ๆ เป็นสองประเภท คือศาสตร์แห่งทฤษฎีและศาสตร์แห่งการปฏิบัติ ศาสตร์แห่งทฤษฎีประกอบด้วยวิชาวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ อภิปรัชญา ฯ ส่วนศาสตร์แห่งการปฏิบัติประกอบด้วยวิชาอัคลาก (จริยศาสร์) การบริหารบ้าน การบริหารเมืองฯ (Langgulung,1986:14)

อิบนุ ซีนา (ابن سينا) ได้จำแนกศาสตร์เป็นสองประเภทคือศาสตร์ที่เป็นนิรันดร์ (นิรันตรศาสตร์) และศาสตร์ชั่วคราว นิรันตรศาสตร์จะแยกเป็นสองชนิดคือ ศาสตร์ที่เป็นเป้าหมาย และศาสตร์ที่เป็นเครื่องมือสำหรับวิชาตรรกศาสตร์ ศาสตร์ที่เป็นเป้าหมายจะแบ่งออกเป็นสองประเภทคือ ศาสตร์แห่งทฤษฎี และศาสตร์แห่งการปฏิบัติ ศาสตร์แห่งทฤษฎีประกอบด้วยวิชาที่เกี่ยวกับธรรมชาติ วิชาคณิตศาสตร์ วิชาอภิปรัชญา วิชาที่ว่าด้วยจักรวาล ศาสตร์แห่งการปฏิบัติประกอบด้วยวิชาอัคลาค (จริยศาสตร์) วิชาการบริหารบ้าน วิชาการบริหารเมือง วิชาชะรีอะฮ เป็นต้น (Langgulung,1986:15)

อัล เฆาะซาลี (الغزالى) ได้จำแนกศาสตร์ต่าง ๆ ออกเป็นสี่ระบบ ระบบที่ได้รับความนิยมกว้างขวางคือการจำแนกศาสตร์ออกเป็นสองประเภท ได้แก่ศาสตร์ที่เป็นชัรอียะฮและอักลียะฮ

ศาสตร์ชัรอียะฮประกอบด้วย

1. ศาสตร์ที่เป็นรากฐาน ได้แก่ วิชาเตาฮีด วิชาชีวประวัติของท่านศาสดา (ขอความสันติจงมีแด่ท่าน) เป็นต้น

2. ศาสตร์ที่เป็นสาขาได้แก่ วิชาอัคลาก วิชาเศรษฐศาสตร์ เป็นต้น

ศาสตร์อักลียะฮประกอบด้วย

1. คณิตศาสตร์ ได้แก่ เลขคณิต เลขาคณิต ดาราศาสตร์ ดนตรี

2. ตรรกศาสตร์

3. ฟิสิกส์ หรือวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์

4. อภิปรัชญา ได้แก่ปรัชญาที่ว่าด้วยความเป็นอยู่ของมนุษย์ และปรัชญาที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากับจักรวาล (Ibrahem,1993)

อิบนุ คอนดูน (ابن خلدون) ได้จำแนกศาสตร์เป็นสองประเภท คือนักลียะฮ และอักลียะฮ

1. นักลียะฮประกอบด้วยวิชาอัลกรุอาน อัลฮะดีษ ศาสนบัญญัติ เตาฮีด ตาเศาวุฟ เป็นต้น

2. อักลียะฮประกอบด้วย

1. วิชาเวชกรรมศาสตร์
2. เกษตรศาสตร์
3. อภิปรัชญา
4. ศาสตร์ที่ว่าด้วยจำนวน เช่น เลขคณิต เลขาคณิต ดนตรี
5. ศาสตร์ที่ว่าด้วยตัวอักษร เป็นต้น

การประชุมเกี่ยวกับการศึกษาอิสลามของโลกมุสลิมที่จัดขึ้นครั้งแรกที่เมืองเจดดะฮ ประเทศซาอุดิอาระเบียในปี ค.ศ.1977 ได้จำแนกศาสตร์เป็นสองประเภทดังต่อไปนี้

1. นิรันตรศาสตร์หรือศาสตร์ที่ได้รับจากการประทาน (วิวรณ์) ศาสตร์ประเภทนี้เป็นศาสตร์ที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง และวางอยู่บนพื้นฐานของวะหยูที่ได้ปรากฏในอัลกรุอานและอัลซุนนะฮ โดยมีภาษาอาหรับเป็นกุญแจหลักที่จะเข้าใจศาสตร์ประเภทนี้ ศาสตร์ดังกล่าวประกอบด้วยวิชาต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. อัลกรุอาน

1.1 กิรออะฮ (การอ่านอัลกรุอาน)

หัฟซ (การท่องจำอัลกรุอาน)

ตัฟซีร (การอรรถาธิบายอัลกุรอาน)

1.2 ซุนนะฮ (แบบฉบับของท่านศาสดา (ขอความสันติจงมีแด่ท่าน)

1.3 ซีเราะฮ อัล-นะบะวี วา อัล-เศาะหาบะฮ (อัตชีวประวัติของท่านศาสดา(ขอความ สันติจงมีแด่ท่าน) และเศาะหาบะฮ)

1.4 เตาฮีด (เอกภาพ)

1.5 อูศูล อัล ฟิก และศาสนบัญญัติ

1.6 ภาษาอัลกรุอาน

2 . วิชาเสริม

2.1 อภิปรัชญาอิสลาม

2.2 ศาสนาเปรียบเทียบ

2.3 วัฒนธรรมอิสลาม

2. ศาสตร์ที่ได้จากการแสวงหา ศาสตร์ประเภทนี้ได้มาจากการแสวงหาของมนุษย์ มนุษย์จะบรรลุซึ่งศาสตร์ดังกล่าวได้มากน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับสมรรถภาพทางสติปัญญา ความเพียรพยายาม เป็นต้น ศาสตร์ประเภทนี้ประกอบด้วยศาสตร์แห่งจินตนาการ ศาสตร์แห่งสติปัญญา ศาสตร์บริสุทธิ์ ศาสตร์ประยุกต์ และศาสตร์แห่งการปฏิบัติ

2.1 ศาสตร์แห่งจินตนาการ ได้แก่ วิชาศิลปและออกแบบ ภาษาต่าง ๆ วรรณคดี

2.2 ศาสตร์แห่งสติปัญญา ได้แก่ วิชาสังคมศึกษา ปรัชญา การศึกษา เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมอิสลาม เป็นต้น

2.3 ศาสตร์บริสุทธิ์ ได้แก่ คณิตศาสตร์ สถิติ ฟิสิกส์ เคมี เป็นต้น

2.4 ศาสตร์ประยุกต์ ได้แก่ วิศวกรรมศาสตร์ เวชกรรมศาสตร์ เกษตรศาสตร์ เป็นต้น

2.5 ศาสตร์แห่งการปฏิบัติ ได้แก่ พาณิชยศาสตร์ บริหาร บรรณารักษ์ศาสตร์ เป็นต้น

บรรณานุกรม

ภาษาอาหรับ

ابن منظور .بدون تاريخ .لسان العرب . خ/ 15 القاهرة : دارالمعارف .

الطبري . 1407 هـ . 1978 م . جامع البيان في تفسير القرآن . القاهرة : دارالحديث .

Abdullah, Abdul Rahman. 1982. **Education Theory: a Quranic Qutlook**. Makkah : Umm al Qura University

Ali, Mumtaz. 1994. **Islam and Western philosophy of Knowledge**. Selangor : Pelanduk Pubishing House.

1978.**Conference Book on the First World Conference on Muslim Education**. King Abdul Aziz University

Cawan, J.m. 1976. **Arabic - English Dictionary** 3 th ed. New York: Spoken Language Service Inc .

Ilm. 1972. **Encyclopaedia of Islam** . vol. 2 London

Walzer , R. 1962. **Greek into Arabic**_. London : Bruno Carrier .

ภาษามาลายู

Edrus, Syed Muhahad Dawlah. 1993. **Epistimology Islam. Teori Ilmu dalam al Quran**. DBP . trans. Amoang : Dewan Bahasa dan Pustaka

Lunggulong, Hasan. 1986. **Pengenalan Tamadun Islam Dalam Pendidikan**. Kuala Lampur: Dewan Bahasa dan Pustaka,

Rosenthal, Franz. 1992. **Keungulan Ilmu** DBP. Trans. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka

Wan Daud, Muhammad Nor. 1994. **Konsep Ilmu dalam Islam**. Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan Pustaka.

ภาษาอาหรับ

Tabari. 1987. **Jam' al Bayan fi Tafsir al Quran** Cairo : Dar al Hadith

ภาษาไทย

บุญมี แท่นแก้ว.2536 **ปรัชญาเบื้องต้น** กทม:โอ.เอส.ซรินติ้ง เฮ้าส์

เอกสารไม่ตีพิมพ์

Ibrahim Narongraksakhet (1993). **Ibn Khadun : Some Basic of Learning**. Presented at M.Ed. Postgraduated student's meeting, Department of Education, International Islamic University, Malaysia

ภาคผนวก

ศาสตร์

นักลียะฮ (نقلية)	อักลียะฮ (عقلية)
- อัลกรุกอาน	- เวชกรรมศาสตร์
- ฮาดีษ	- เกษตรศาสตร์
- ศาสนบัญญัติ	- อภิปรัชญา
- เตาฮีด	- ศาสตร์ที่ว่าด้วยจำนวน
- ตะเศาวุฟ	เช่น เลขคณิต , เลขาคณิต
ฯ	- ดาราศาสตร์
	- ศาสตร์ที่ว่าด้วยอักษร

ตารางที่ 1 การจำแนกศาสตร์ตามทัศนะของอิบนุ คอลดูน

ศาสตร์

ซัรอียะฮ (شرعية)	อักลียะฮ (عقلية)
1. ศาสตร์ที่เป็นพื้นฐาน	1. คณิตศาสตร์
- เตาฮีด	- เลขคณิต
- ซีเราะฮ	- เลขาคณิต
ฯ	- ดาราศาสตร์
	- ดนตรี
2. ศาสตร์ที่เป็นสาขา	2. ตรรกศาสตร์
- อัคลาก	3. ฟิสิกส์ หรือวิทยา
ศาสตร์	

ตารางที่ 2 การจำแนกศาสตร์ตามทัศนะของอัล- เฆาะสาลี

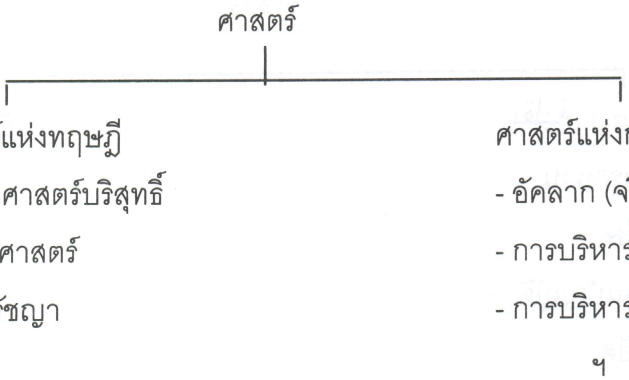

ตารางที่ 3 การจำแนกศาสตร์ตามทัศนะของอัล กินดี

